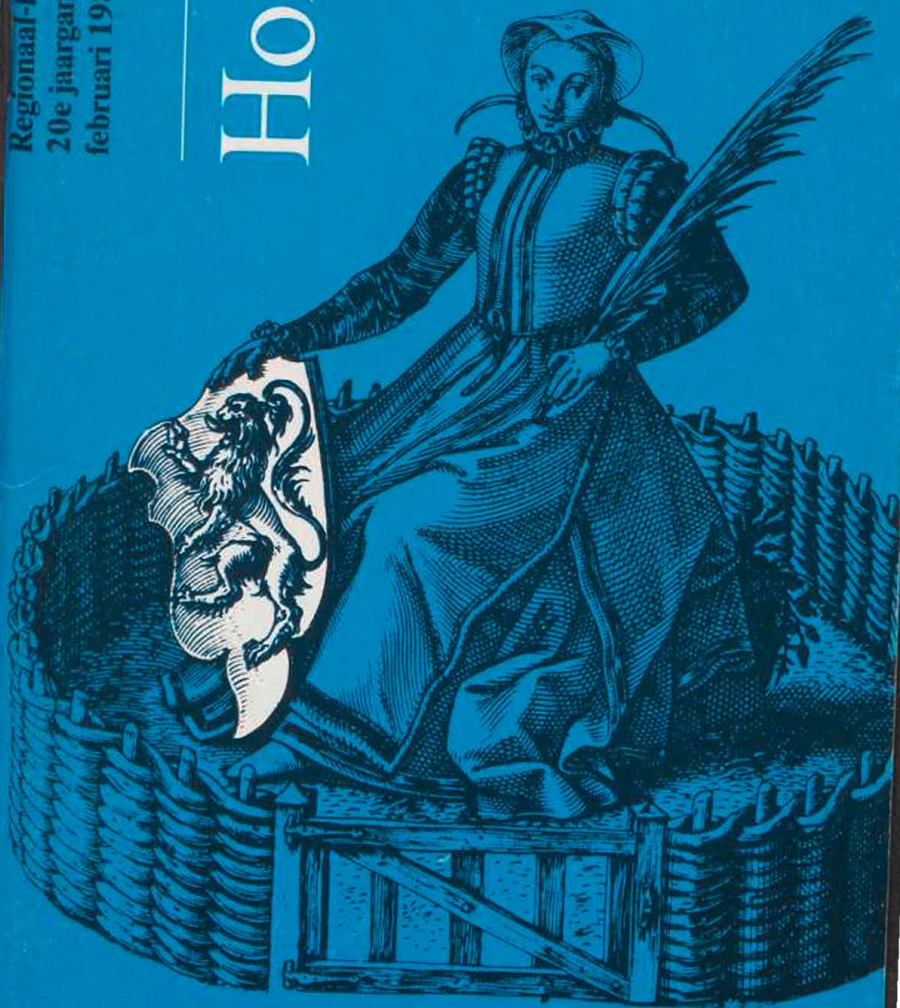

Regionaal-historisch tijdschrift
20e jaargang | nummer 1
februari 1988

Holland

Holland, regionaal-historisch tijdschrift

Holland is een tweemaandelijks uitgave van de Historische Vereniging Holland, die voorts de reeks *Hollandse Studïën* uitgeeft. *Holland* wordt kosteloos aan de leden toegezonden. Voor de *Hollandse Studïën* gelden speciale ledenprijzen/ledenkortingen.

Redactie

J. E. A. Boomgaard, J. W. J. Burgers, M. Carasso-Kok, P. G. M. Diehls, L. A. M. Giebels, R. Huijbrecht, R. W. G. Lombarts, D. J. Noordam, F. W. A. van Poppel, L. J. H. Vroom, A. E. L. van IJzendoorn, W. M. Zappey.

Vaste medewerkers

J. J. Cahen (musica), H. J. Metselaars (archiefnieuws), P. J. Woltering (archeologie).

Kopij voor *Holland* en *Hollandse Studïën* alsmede te bespreken publicaties te zenden aan de redactiesecretaris van *Holland*, Mw. dr. L. A. M. Giebels, Hoogleraarvriendenvereniging van Rijland, Postbus 156, 2300 AD Leiden, telefoon 071-25 9338.

De kopij moet worden ingediend conform de richtlijnen van de redactie. Deze zijn verkrijgbaar bij de redactiesecretaris.

Opgave van publicaties op het gebied van de geschiedenis van Holland, die door hun wijze van uitgave gemakkelijk aan de aandacht ontsnappen, gaarne aan de vaste medewerker voor de bibliografie, H. J. Metselaars, Rijksarchief in Noord-Holland, Kleine Houtweg 18, 2012 CH Haarlem, telefoon 023-31 95 25.

Historische Vereniging Holland

De Historische Vereniging Holland stelt zich ten doel de belangstelling voor en de beoefening van de geschiedenis van Noord- en Zuid-Holland in het bijzonder in haar regionale en lokale aspecten te bevorderen.

Secretariaat: Drs. F. J. M. Orten, p/a Rijksarchief in Noord-Holland, Kleine Houtweg 18, 2012 CH Haarlem.

Ledenadministratie: Mevrouw M. Timmers, Kantelenweg 5, 3233 RA Oostvoorne, telefoon 01815-41 88.

Contributie: f 4,50 per jaar voor gewone leden (personen), f 50 per jaar voor buitengewone leden (instellingen), na ontvangst van een acceptatiekaart te storten op postgirorekening nr. 339121 ten name van de Historische Vereniging Holland te Oostvoorne. Zij die in de loop van een kalenderjaar lid worden, ontvangen kosteloos de in dat jaar reeds verschenen nummers van *Holland*.

Losse nummers: f 7,50, dubbele nummers f 15, vertoerd met f 3,— administratiekosten voor een enkel nummer, f 8,50 voor meerdere nummers of voor een dubbel nummer. Losse nummers kunnen worden besteld door overmaking van het verschuldigde bedrag op postgirorekening nr. 3593767 ten name van de penningmeester van de Historische Vereniging Holland, afd. verkoop publicaties te 's-Gravenhage, onder vermelding van het gewenste.

Hollandse Studïën: Deelen in de serie *Hollandse Studïën* en het *Apparaat voor de geschiedenis van Holland* kunnen op dezelfde wijze worden besteld als losse nummers van *Holland*. Gegevens over de publicaties van de Vereniging zijn regelmatig te vinden in de rubriek *Verrijgbaar via Holland* achterin het tijdschrift.

ISSN 0166-2511

© 1988 Historische Vereniging Holland. Niets uit deze uitgave mag, op welke wijze dan ook, worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie.

Holland, regionaal-historisch tijdschrift

Tweemaandelijks uitgave van de Historische Vereniging Holland

Redactie

Uitgeverij

De Historische Vereniging Holland is een vereniging van historici en liefhebbers van de geschiedenis van de provincie Holland. Het tijdschrift *Holland* wordt uitgegeven door de vereniging en is bedoeld voor de leden en de belangstellenden in de geschiedenis van de provincie. Het tijdschrift wordt uitgegeven tweemaandelijks en is een van de belangrijkste publicaties van de vereniging. Het tijdschrift behandelt de geschiedenis van de provincie in alle aspecten, van de prehistorie tot de heden. Het tijdschrift is een belangrijk middel voor de verspreiding van historische kennis en voor de bevordering van het historisch onderzoek. Het tijdschrift wordt uitgegeven door de Historische Vereniging Holland, Postbus 100, 3000 AA Rotterdam.

Verenigingsadres

Historische Vereniging Holland, Postbus 100, 3000 AA Rotterdam

Twintigste jaargang

De twintigste jaargang van *Holland* is uitgegeven in 1988. Het jaargang bestaat uit tien nummers. Het jaargang behandelt de geschiedenis van de provincie in alle aspecten, van de prehistorie tot de heden. Het jaargang is een belangrijk middel voor de verspreiding van historische kennis en voor de bevordering van het historisch onderzoek. Het jaargang wordt uitgegeven door de Historische Vereniging Holland, Postbus 100, 3000 AA Rotterdam.

Dordrecht 1988

Greep naar de macht door patriotten in Gorinchem¹

A.J. Busch

*'Omne regnum in se divisum disolabitur'*².

Th.Th.H. Jorissen had een vooruitziende blik. Een eeuw geleden schreef hij: *'Misschien zal er in de oude hoofdstad van 't land van Arkel wel iemand lust gevoelen, om den draad, dien ik hier loslaat, op te vatten en Gorinchem in den patriottentijd ons te teekenen. Het kan een belangrijk verhaal zijn, waarin het aan afwisseling niet zal ontbreken. 1787 en 1794 zullen er voor zorgen. In die jaren werd door stad en bevolking, regent en burger de vrucht der familleregeering geoogst'*³. Die uitdaging wordt hier aanvaard.

Conventie

De Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken maakten in 1783 melding van een onderlinge overeenkomst van de leden van de vroedschap van Gorinchem. Zij kwamen overeen bij benoeningen en het opdragen van ambten in het vervolg geen rekening meer te houden met aanbevelingen van wie dan ook. Deze overeenkomst ging de geschiedenis in als de Conventie. Het was een onderling verbond en derhalve niet opgetekend in het resolutieboek van de vroedschap, terwijl het ook ontbreekt in het deel, waarin de geheime besluiten zijn geschreven. De Conventie kwam tot stand op 6 juni 1783. Het is een grote verdienste van de historicus Jorissen geweest de tekst van de Conventie te publiceren. Hij sloot er zijn inleiding mee af van de door hem uitgegeven *'Memoriën van mr. Diderik van Bleywijck'*, compleet met de aanvulling van 16 juni. Deze uitgave behandelt de contracten van correspondentie in Gorinchem, overeenkomsten waarbij de regenten de ambten onderling verdeelden. Jorissen kreeg de tekst van de Conventie uit particuliere bron. Het verbond had ten doel de bestuurlijke functies en lucratieve ambten volgens minutieus omschreven regels aan de ondertekenaars toe te spelen. Die ondertekenaars waren de leden van de vroedschap van Gorinchem. De redactie van de Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken beschikte over goede informanten, want het was de deelnemers aan de Conventie ten strengste verboden de tekst aan buitenstaanders ter hand te stellen. Er gold weliswaar geen spreekverbod, maar het is niet aan te nemen, dat zij hun onderling verbond aan de grote klok hingen. Met het aangaan van de Conventie was de oligarchie in Gorinchem verzekerd, tot heil van de leden van enkele families, daarbij voorbijgaand aan het welzijn van de stad hunner inwoning. Volgens dezelfde bron onderschreven alle 24 leden van de vroedschap op één uitzondering na de Conventie. Zij hoopten de vruchten tot in lengte van dagen te plukken. Slechts oud-burgemeester Simeon Petrus Collot d'Escury — een man op leeftijd al — ondertekende het verdrag niet. Hij immers — vroeger als page de vertrouweling van prins Willem IV — had zijn positie in de regering van Gorinchem te danken aan de gunst van de stadhouder, die hem benoemde bij de magistraatsbestelling in 1748. De genoemde en niet geheel objectieve bron doet het voorkomen alsof de Conventie naast het nagen van eigen belangen, bedoeld was om de macht van de stadhouder in te perken. Volgens de letter van de Conventie zou geen acht meer worden geslagen op aanbevelingen van de stadhouder, maar in de volgende jaren geschiedde de electie van leden van de vroedschap als voorheen door de stadhouder op voordracht van de vroedschap, evenals de benoeming van burgemeesteren en schepenen op voordracht van schepenen en oud-schepenen. Dat de ondertekenaars van de Conventie bij het op-

1. De gegevens zijn voornamelijk ontleend aan de resolutiën van drossaard en burgemeesteren en van de vroedschap van Gorinchem, tenzij anders is aangegeven.
2. Deze niet geheel correcte tekst — vrij naar Marcus 3:24 — zou boven de middelste boog van het in 1859 afgebroken Stadhuis hebben gestaan (ieder rijk, inwendig verkleed, valt uiteen). C. van Zomerem, *Beschrijvinge der stad Gorinchem en Landen van Arkel* (Gorinchem 1755) 378.
3. Th. Jorissen ed., *Memoriën van mr. Diderik van Bleywijck 1734-1755*, Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap 45 (Utrecht 1887).

maken van de voordrachten een stellige vinger in de pap hadden, is buiten kijf: de strekking van het verdrag was daarop geheel gericht. Volgens de Conventie hielden de leden van een beperkt aantal families de touwtjes in het Gorinchemse bestuur stevig in de hand. Er leek geen vuilje aan de lucht, maar dat zou spoedig veranderen.

Prinsgezinden en patriotten

In politiek opzicht werd het land in die tijd beheerst door een tweetal stromingen: enerzijds de prinsgezinden en anderzijds de patriotten. De wat conservatieve en op Engeland georiënteerde aanhangers van de eerstgenoemde factie slonden lijnrecht tegenover de patriotten, progressieve voorvechters die hun inspiraties otleenden aan Amerikaanse en Franse ideologen. Hun streven was gericht op vernieuwing van staat en maatschappij.

De patriotten verenigden in zich zowel democraten uit de burgerij, als aristocraten, regenten die op vermeerdering van eigen macht uit waren ten koste van die van de stadhouder. Tot die laatste groepering behoorde een deel van het deftige Gorinchemse patriciaat, wier exponenten in de vroedschap via de Conventie een kongsie vormden. De patriotten bespraken hun denkbeelden in de Burger-Sociëteit, wat een anti-Oranje-holwerk was.

De aanhangers van de stadhouder — de prinsgezinden — waren wars van vernieuwingen. Zij wilden alles bij het oude laten en steunden de stadhouder door dik en dun.

Hoornaar

Ook het Gorinchemse stadsbestuur werd geconfronteerd met de partijwisten. De eerste rellen traden niet in de stad op, maar in het Land van Arkel, het gebied dat onder Gorinchemse jurisdictie viel. Op 22 januari 1785 joegen met stokken en wellicht ook met hoovorken en dergelijk gerei gewapende boeren een van patriottische sympathieën verdacht gezelschap uiteen. Deze groep oefende zich in een schuur en dat kunnen wel eens wapenoefeningen zijn geweest. Het was zaterdag en de volgende dag vond in de kerk van Hoornaar — in dat dorp speelde het zich af — de afkondiging plaats van een plakkaat gericht tegen ordeverstoringen. Het was een ordonnantie van de Staten van Holland en West-Friesland tegen santschelingen, het voeren van oproerige gesprekken en het dragen van kentekenen van partijchap, zoals oranje-strikken e.d. De afkondiging in de kerk van Hoornaar haalde weinig uit. De volgende dag maakte opruimers zich in alle vroegte meester van de sleutel van de kerk. Zij namen de vlag mee en bevestigden het dundoek aan het kruis op de Hoornaarse kerktoren. Dat was een duidelijke provocatie door prinsgezinden: een Oranje-demonstratie die het stadsbestuur van Gorinchem, tevens belast met het opperbestuur van de dorpen in het Land van Arkel, niet over zijn kant kon laten gaan. Het volksoproer moest onmiddellijk de kop worden ingedrukt. De plaatsvervangend drossaard en de juridische raadsman van het stadsbestuur togen naar Hoornaar om de vlag te doen strijken, maar in die opzet slaagden zij niet. De volgende dag kwamen de schepenen bijeen en stelden een uiterst scherpe ordonnantie op om de gemoederen in Hoornaar tot bedaren te brengen. Nu kon de plaatsvervangend drossaard met in zijn kielzog vier gerechtsdienaren en een gerechtsbode weer naar Hoornaar vertrekken om de publikatie af te kondigen. Voorts had hij zich verzekerd van de deskundige hulp van een timmermansbaas en twee knechten en zij slaagden erin de gewraakte vlag van de toren te verwijderen en naar het Gorinchemse Stadhuis te voefen.

Hadden burgemeesteren gedacht, dat daarmee de zaak zou zijn gesust, dan kwamen zij bedrogen uit. 's Avonds na het smadelijke afvoeren van de vlag waren er in Hoornaar samenscholingen van wel 200 personen voor de woningen van de dorpschout en van een der plaatselijke bestuurders. Kreten als 'Vivat Orange' klonken luidekeels uit de

T DOEP HOORNAAR.

Afb. 1. K.F. Bendorp, de kerk van Hoornaar. Aan de toren van deze kerk werf op 24 januari 1785 een Oranjevlag bevestigd. c. 1750. Ets, 7,5 x 9,9 cm (foto archief Gorinchem).

samengestroomde menigte en het volk eiste van de beide notabelen, dat ze de wegvoerde vlag zouden terughalen. De volgende ochtend schoot er voor hen niets anders over, dan op pad te gaan naar Gorinchem en zich te kwijten van de opgelegde taak. Onderwijl wapperde van de Hoornaarse kerktoeren al weer vrolijk een provisorische vlag, zijnde een wit laken met een rood beschilderde rand.

Burgemeesteren en oud-burgemeesteren waren juist ten Stadhuize in conferentie bijeen, toen een drie man sterke delegatie uit Hoornaar de in beslag genomen vlag kwam terugvragen. Zonder vlag terugkeren in hun woonplaats zou geweld en plundering tot gevolg hebben, zo verzekerden zij. Desondanks moesten zij met lege handen terugnaar hun woonstee.

Burgemeesteren waren zich bewust van de ernst van de zaak. Zij richtten een dringend verzoek tot de Staten om een paar compagnieën cavalerie naar Gorinchem te sturen, want op dat moment lagen er geen troepen in de stad. De stadsbestuurders waren bevreesd, dat het oproer zich zou uithreiden. Behalve in Hoornaar deden zich soortgelijke relletjes voor in andere dorpen in het Land van Arkel, zoals Hoogblokland, Arkel en Nieuwland, maar ook in het nabijgelegen Goudriaan en Meerkerk. In al die plaatsen cisten met oranjekokardes uitgedoste dorpelingen het uitsteken van de vlag van de kerktoeren. Dit alles speelde zich af onder de rook van Gorinchem. Als de onlusten zouden overslaan naar Gorinchem, dan waren de gevolgen niet te overzien. In afwachting van militaire ondersteuning kregen de stadspoorten en het Stadhuis extra bewaking van de gemobiliseerde burgerwacht, waarvan de manschappen met scherpe patronen op wacht stonden.

Stadhouder Willem V als kapitein-generaal verleende toestemming tot het zenden van troepen naar Gorinchem. Ongeveer 100 militairen te paard arriveerden op 31 januari. De commandant kreeg van het stadsbestuur orders in het holst van de nacht op te trekken met eenheden naar de diverse dorpen in het Land van Arkel, waar het oproerige volk een vlag op de kerktoeren had geplant. De sterke arm herstelde de orde: de rust keerde weer, maar de bevolking van de dorpen zag het gelaten aan. Er kwam nog een vervolg: in oktober werden drie raddraaiers uit Hoornaar voor de Gorinchemse

Alb. 2. J.C. Philips, het Stadhuis van Gorinchem met links boven de Waag de kamer van de vroedschap. Boven de middelste boog stond de spreuk: Omne regnum in se divisum dissolvitur, 1754. Ets. 24,8 x 33,4 cm. C. van Zomeren, Beschrijvinge der stad Gorinchem en Landen van Arkel (Gorinchem 1755) (foto archief Gorinchem).

scheppenbank gedwongen door de eerbiedwaardige heren gesraft met eeuwige verbanning uit Holland en West-Friesland⁴. Het zette uiteruud kwaad bloed! Medio februari verliet de cavalerie Gorinchem, nadat een afdeling van 163 man infanterie ter aflossing was binnengemarcheerd. Deze troepen vormden het garnizoen, waarvoor een nieuw reglement werd opgesteld. Volgens het eerste artikel mochten zonder voorkennis van burgemeesteren geen troepen in, door of uit Gorinchem trekken.

Exercitiegenootschap

Op de dag van het triomfantelijk binnenbrengen van de vlag van Hoornaar in het Gorinchemse Stadhuis, hielden de heren van de vroedschap zich bezig met een hoogst ernstige zaak. Zij bogten zich over een verzoekschrift tot oprichting van een exercitiegenootschap. Enige stadgenoten hadden zulks verzoekt namens meer dan honderd geestverwante ingezetenen, zoals ze verklaarden en dat waren uiteraard patriotten. Elders hadden patriotten ook dergelijke genootschappen opgericht en zij meenden in Gorinchem niet te moeten achterblijven. Het was immers hun plicht stad en land in tijd van nood gewapenderhand te verdedigen en daarbij beriepen zij zich op de Unie van Utrecht, het uit 1579 daterende verbond dat nog altijd diende als grondwet van de Republiek der Verenigde Nederlanden. Als leden van een gelegaliseerd exercitiegenootschap zouden zij zich naar hartelust kunnen oefenen in de wapenhandel en dat zou wel eens nodig kunnen zijn. De verdeeldheid onder de burgerij gaf daar wel aanleiding toe.

Op advies van burgemeesteren stemde de vroedschap in met de oprichting van een exercitiegenootschap. De leden zouden zich echter niet mogen onttrekken aan de normale burgerplichten, zoals de dienst bij de burgerwacht voor de bewaking van de stad.

⁴ Gorinchem, rechterlijk archief, inv. nr. 30.

Als noviteit wilden ze zelf hun officieren kiezen, maar de beëdiging bleef voorbehouden aan drossaard en burgemeesteren. Het door hen zelf opgestelde reglement moest worden hekrachtigd door de vroedschap.

Aldus kreeg Gorinchem een exercitiegenootschap louter bestaande uit patriotsgezinde burgers; het luisterde naar de naam 'De Eendracht', Was de naam soms ontleend aan de zinspreuk van de Republiek der Verenigde Nederlanden, welke in galden letters was aangebracht op de gevel van het oude Stadhuis: 'Concordia res parvae crescunt' (Eendracht maakt macht)?

Als oefenterrein mocht het genootschap gebruik maken van Bastion XI, dat de geschiedenis zou ingaan als het Revolutieholwerk. Het lidmaatschap stond open voor personen van 18 jaar en ouder. Jongeren konden als cadet toetreden, waarvoor een minimumleeftijd van 14 jaar gold. De algehele leiding was in handen van een kolonel, met onder zich een luitenant-kolonel en een majoor; de compagnieën van 50 manschappen, twee korporaals en twee sergeanten stonden onder commando van een kapitein. De contributie bedroeg wekelijks 2 stuivers. Tweemaal per week hielden de leden schiet- en andere oefeningen op Bastion XI. Wat hier legaal geschiedde was letterlijk en figuurlijk spelen met vuur. Een gedeelte van de burgerij had zich met toestemming van de plaatselijke overheid kunnen bewapenen en kon zich oefenen in het gebruik van wapens. Dat was vragen om burgeroorlog.

Relletjes in Gorinchem

De oprichting van het exercitiegenootschap droeg er niet toe bij de gemoederen tot bedaren te brengen. Drossaard, burgemeesteren, schout en schepenen lieten een waarschuwend geluid horen, want ook in Gorinchem nam de onrust toe. Het moest nu maar eens afgelopen zijn met het verstoren van de openbare orde, met herrie schoppen en het schreeuwen van Oranjeleuzen, zoals 'Orange boven, de patriotten onder'. Het had bitter weinig effect; de golf van baldadigheden heind aan. In het mechtelijk duister werd zelfs een huis in de stad besmeurd met teer⁵. Wiens woning het was, vermeldt de historie niet, maar het zal wel het huis van een patriotse voorman zijn geweest. Ondanks het uitloven van een premie van / 100 op het aanbrengen van de daders, bleven de kladderars buiten bereik van de sterke arm.

Dat een deel van de burgerij zich had mogen verenigen in een exercitiegenootschap, waarvan de leden waren bewapend en zelfs uitgerust met scherpe patronen, verleidde degenen die tot het prinsgezinde kamp behoorden tot een tegenzet. Van die zijde kreeg de vroedschap een rekest met 68 handtekeningen. Duidelijk verontrust door wat er gaande was, verzochten zij zich ook te mogen organiseren om wapens te leren hanteren. Zij verklaarden bereid te zijn de wapens op te nemen ter verdediging van de stad en haar inwoners. Men wilde voorbereid zijn op een burgeroorlog, want de dreiging nam hand over hand toe. Het aan drossaard en burgemeesteren gevraagde advies bleef uit en de zaak werd op de lange baan geschoven. Met het verstrijken van de tijd voldeden de indieners van het rekest geen kans te hebben op inwilliging van hun verzoek. Na negen maanden wachten vroegen zij het verzoekschrift terug en dat kregen ze ook. Omdat in de zomer van 1785 een deel van het garnizoen was vertrokken, durfde de bevolking zich wat meer te roeren. Pogingen van de stadsregering om troepenversterking te krijgen bleven zonder succes. Zelfs een audiëntie bij prins Willem V als opperbevelhebber van het leger haalde niets uit. De aanwezigheid van militairen aan de grenzen werd belangrijker geacht dan de verdediging van de vesting Gorinchem. Om de troepenvermindering enigszins te verhullen, trad het exercitiegenootschap meer en

5 Gorinchem, stadsarchief, inv. nr. 300, fol. 16.

6 Gorinchem, stadsarchief, inv. nr. 300, fol. 17.

meer op de voorgrond. Op 15 september gaven de leden van 'De Eendracht' een indrukwekkende demonstratie.

Aan de wanordelijkheden was overigens nog lang geen einde gekomen. In het najaar volgde nogmaals een ordonantie van de stedelijke overheid met het doel de rust te doen wederkeren. Het moest uit zijn met samenscholingen, met het rondstrooien van lasterschriften, met geschreeuw en het zingen van aanstootgevende liedjes. In de publikatie werden speciaal de volgende woorden genoemd als zijnde de schimptaal van die tijd: *'Orange, vivat Orange, Orange boven, Kees in de geut, Kees stinkt, Kees kruipen de vrouwen uit, weg verdoemde Kees, Kees ligt uut de ketting'*. De maatregelen waren duidelijk gericht tegen het prinsgezinde deel van de bevolking, waarvan de aanhangers vooral onder het gewone volk waren te vinden. De heffe des volks liet blijkbaar op niet mis te verstane wijze haar stem horen tegen alles en iedereen waaraan maar een patriots luchtje zat. De patriotten werden gemeenlijk aangeduid als Kezen, ontleend aan de voornaam van hun voorman mr. Cornells de Gijsselaar, de invloedrijke pensionaris van Dordrecht. Hij vooral moest het ontgelden bij de prinsgezinde burgers van zijn geboorteplaats Gorinchem, waar hij tot medio 1779 tweede pensionaris was geweest en velen hem nog kenden en verachten. Een jongere broer was tweede secretaris van Gorinchem en een andere behoorde tot de vroedschap.

Wat Gorinchem betreft verliep het jaar 1786 wat minder turbulent, hoewel de patriotten meer dan eens op provocerende wijze optraden, daarmee reacties van het andere kamp uitlokkend. In september kreeg het resterende garnizoen opdracht van de legerleiding tot vertrek, maar weldra zou een aantal van vier bataljons infanterie de verdediging van de vesting op zich nemen. De generaal-majoor, die na de gedwongen afstand van de stadhouder als kapitein-generaal belast was met het opperbevel over de troepen in Holland, meende dat het strategisch gelegen Gorinchem extra moest worden beveiligd. De stad was zo dicht bij de grens met Gelderland gesitueerd, dat rekening moest worden gehouden met een aanval van die zijde. Er volgden veelvuldig troepenverplaatsingen en het stadsbestuur moest dan zorgen voor logies voor de doortrekkende militairen. De kosten daarvan rezen de pan uit, waarvoor uiteindelijk een gedeeltelijke vergoeding werd ontvangen. Inmiddels waren op de Gorinchemse wallen verscheidene batterijen opgeworpen en van stukken geschut voorzien.

Was het jaar 1786 betrekkelijk rustig voorbij gegaan, 1787 zou daarentegen heel wat roeriger worden. De troepenverplaatsingen gingen door, waardoor burgemeesteren dreigden geen doorgaande troepen meer toe te laten in verband met de hoge kosten. De verhoudingen met de legerleiding werden er niet beter op. Ook de garnizoenstroepen kregen opdracht naar elders te trekken, waarna weer andere legeronderdelen in de stad kwamen.

Auxiliairen

Op 16 juni moesten alle militairen Gorinchem verlaten. Burgemeesteren maakten de Staten van Holland en West-Friesland deelgenoot van hun bezorgdheid voor de verdediging van de vooruitgeschoven post van Holland. Burgers werden opgeroepen om de vitale punten te bewaken. Burgemeesteren hadden veel te regelen, terwijl de leden van de vroedschap zich onledig hielden met het bespreken van de consequenties van de onwettige inagistraatsbestelling in Heusden en de eigenmachtige uitbreiding van de Rotterdamse vroedschap. Bovendien vroegen een paar anonieme brieven de aandacht. Op lasterlijke wijze werd daarin gezinspeeld op omkoping van de Gorinchemse regering door de Engelse gezant. Voor geld zouden de politieke verhoudingen binnen de vroedschap zijn verstoord. De meerderheid der patriotten in het bestuurscollege zou zijn gebroken. Per advertentie in landelijke nieuwsbladen werd stelling genomen tegen

7 Gorinchem, stadsarchief, inv. nr. 300, fol. 18.

Afb. 3. R. Vinkeles, portret van mr. Cornelis de Gijzelaar, de in Gorinchem geborene pensionaris van Dordrecht en leider der patriotten, die een incident uitlokte door op 17 maart 1786 door de Stadhouderspoort naar het Binnenhof in Den Haag te rijden. 1790, Gravure, 14,2 x 8,9 cm. Vervolg op Wagenaars vaderlandse historie IV (foto archief Gorinchem).

de aantijgingen. Een premie van 1000 dukaten werd uitgelooft voor degene die het wettige bewijs van de corruptie boven tafel bracht en de persoon die de onbekende briefschrijver zou ontmaskeren mocht rekenen op 100 dukaten. De schulddigen kwamen niet boven water.

Zonder garnizoen ging Gorinchem een angstige periode tegemoet. Het prinsgezinde deel van de bevolking voelde zich door het openbaar gezag in de steek gelaten en overgeleverd aan de wapens van het exercitiegenootschap der patriotten. Bovendien bestond de vrees dat het stadsbestuur de hulp zou innemen van zgn. vrijkorpsen, legerijes van louter patriotten, derhalve in de ogen van de prinsgezinden uiterst verdacht. Die angst was gerechtvaardigd, want de legerleiding gaf inderdaad het stadsbestuur de raad patriotische vrijwilligers — zgn. auxiliären — ter compensatie van het weggetrokken garnizoen in Gorinchem toe te dateren. De patriotsgezinde Burger-Krijgsraad had hierom uitdrukkelijk gevraagd. De meerderheid van de vroedschap achtte het evenwel niet raadzaam hierop in te gaan, vooral omdat ruim 200 ingezetenen hun grote bezorgdheid tegen dit plan hadden kenbaar gemaakt.

Toch moest er iets worden gedaan. De doortastende burgemeester en tevens schout mr. Abraham van Bleywijk, die niet bepaald te boek stond als een patriot zoals zijn collega-burgemeesters mr. Willem Hendrik van Barneveldt en mr. Adriaan Marten Daey, stelde voor aan de Staten en de legerleiding kenbaar te maken geen auxiliären naar Gorinchem te zenden, maar militairen. Onderwijl kon men dan de burgerij overhalen hulp van vreemde auxiliären te aanvaarden. Dat zou immers een verlichting betekenen van de wachtdiensten, zodat de burgers niet meer om de vier dagen, maar om de acht dagen hoefden te waken.

Steeds als de prinsgezinde meerderheid in de vroedschap een tegen de patriotten gericht voorstel deed, kon het rekenen op zes tegenstemmen van patriotten en wel van de reeds genoemde burgemeesters Van Barneveldt en Daey en de vroedschappen mr. Lodewijk van Toulon, Engelbert de Gijzelaar, dr. Nicolaas de Fremery en Anthonie

Johan van Doorn. Dit zestal was de beginselen van het patriotisme met hart en ziel toegedaan, evenals mr. Johan Abraham van Thije Hannes, maar die verbleef als Gecommitteerde Raad doorgaans ver weg in Den Haag.

De legerleiding oordeelde het raadzaam de pontveren als belangrijke schakels in de verbindingen te doen bezetten met een sterk detachement auxiliairen. Er kwam een aanvraag voor inkwartiering van de verdedigers van het Sloeuwijkse veer, maar de meerderheid der vroedschap wensde onder geen voorwaarde gewapende vreemdelingen binnen de wallen toe te laten. Besloten werd — uiteraard met de stemmen van de zes patriotten tegen — bij de komst van gewapende manschappen de versperringen in de toegangswegen tot de stad te sluiten, de bruggen op te halen, de stadspoorten te vergrendelen en de sleutels bij de wacht te deponeren. Er kwamen strikte orders de veerponten na een tocht over de Merwede onmiddellijk terug te varen en bij het minste gerucht van uit aantocht zijnde troepen, de boten in de Haven onder te brengen.

De commissie van defensie kreeg schriftelijk mededeling van de bedenkingen tegen de toelating van een detachement gewapende burgers uit andere plaatsen. Volgens verkregen informatie zou elders nog een groter contingent auxiliairen klaar staan om naar Gorinchem op te marcheren. Om wille van de lieve vrede in de stad kon van toelating geen sprake zijn. Een groot aantal ingezetenen was fel tegen toelating gekant en toonde zelfs de bereidheid tot het offeren van de laatste druppel bloed voor de verdediging van de eigen stad. In de brief werd het aangeduid als zijnde *'eene gedeelcerde volkstern'*; een woord dat vermoedelijk toen voor het eerst in de plaatselijke annalen werd opgetekend, reden waarom de schrijver wellicht moeite had met de spelling⁸. De suggestie werd gedaan, de voor Gorinchem bestemde burgermanschappen maar daar Woudrichem te sturen en de aldaar gelegerde militie over te plaatsen naar Gorinchem. De vroedschap was sterk gekant tegen de aanwezigheid van de heethoofdige en weinig gedisciplineerde vrijkorpsen van patriotten. Overigens verklaarde het vrijzinnige zestal zich tegen deze zienswijze van de meerderheid der vroedschap.

Er waren trouwens nog twee tegenstemmers. De beduigde S.P. Collet d'Escurey, die het wettige gezag wilde trouw blijven was van oordeel, dat gewapende manschappen wel tot de stad konden worden toegelaten, mits ze in het bezit waren van een door de Staten afgegeven patent en daarmee conformeerde oud-burgemeester mr. Dionijs Hendrik van Schuylenburch zich bok.

Intocht van auxiliairen

Nog die zelfde dag — 25 juni — verschenen twee gewapende eenheden voor de stadspoorten van Gorinchem, maar ze vonden deze gesloten en de bruggen opgehaald. De vesting toonde zich ongenaakbaar. Het was een detachement van de Alkmaarschedutterij en een vrijkorps uit Den Haag, waarvan de leden beslist op een andere ontvangst hadden gerekend. Er bleef hun niets anders over dan voor de poorten te bivakkeren. Onderwijl oefenden de drie patriotische bolwerken — de Burger-Krijgsraad, het exercitiegenootschap en de Burger-Sociëteit — druk uit op de vroedschap het ingenomen standpunt te herzien. De vroede vaderen verkeerden in een moeilijk parket. Ze wikten en ze wogen en uiteindelijk kwamen ze tot het besluit de poorten toch maar te openen en de bruggen over de stadsgracht neer te laten. De bevolking werd opgeroepen zich kalm en beheerst te gedragen en de hulptroepen te beschouwen als medeburgers. De soldaatje-spelende auxiliairen trokken Gorinchem binnen, uithungig toegejuicht en als bevrijders binnengehaald door het deel der burgerij, dat de patriotische beginselen was toegedaan, maar door de aanhangers van de andere groepering met argusogen bekeken. De invloed van de patriotten in Gorinchem had gewonnen. Dat zelfde was ook het geval in Holland, Overijssel en Groningen, waar de patriotten meer en meer de boven-

⁸ Gorinchem, stadsarchief, inv. nr. 27, fol. 127r.

Abb. 4. R. Vinkeles, portret van Karel Willem Ferdinand hertog van Brunswijk, de opperbevelhebber van het Pruisische leger dat Gorinchem op 17 september 1787 innam, 1795. Gravure, 14,1 x 8,7 cm. Verwilt op Wagenaars vaderlandsche historie XV (foto archief Gorinchem).

toen voerden. Zij namen het heft in handen en traden steeds drierster op. Illustratief is ongetwijfeld het optreden tegen prinses Wilhelmina, de kordate gemalin van stadhouder Willem V, toen zij eind juni vanuit Nijmegen naar Den Haag toog om zich in verbinding te stellen met de aanhangers van het stadhouderschap en haar bemiddeling aan te bieden. Patriotische eenheden hielden haar aan de Vlist bij Goejanverwellesluis botweg tegen, een vootval dat niet zonder gevolgen zou blijven!

Uit de beide kampen van de verdeelde vroedschap wendden de leden zich in uitvoerige adressen tot de Staten van Holland en West-Friesland om hun stem te verklaren bij het besluit wel of geen toegang aan auxiliairen te verlenen. De politieke inzichten trokken een scherpe scheidslijn door het via de Conventie op zo'n broederlijke voet samen-gestelde bestuurscollege. Enerzijds zes felle patriotten en anderzijds een ruime meerderheid van lang niet allen prinsgezinden, maar die rekeming wensie te houden met de belangen van de stad en haar ingezetenen.

Een uiterst scherpe verklaring legde Engelbert de Ojfselaar af naar aanleiding van de brief, die de meerderheid van de vroedschap had gericht aan de Staten als antwoord op een eerdere brief van het patriotische zetal, waartoe hij behoorde. Volgens zijn zeggen was het de opstellers van die brief — nota bene zijn mede-vroedschapsleden — te doen *'om de burger-vrijheid den hart-ader af te steeken en alle wertige collegiën den bodem in te slaan...'* Zo ging het eraan toe in het voorheen zo eerbiedwaardige college. Hij stond erop deze verklaring letterlijk in de resolutiën op te nemen en aldus geschiedde. Veel later — toen het roer om was — werden de regels op voorstel van drossaard en burger-gemeesteren doorgehaald, maar leesbaar bleven ze.

In de gevoerde correspondentie worden de plautsvervangend-drossaard — stadhouders Cornelis van Diepenbrugge — en de advocaat mr. Gerard van Lom met naam en toenaam genoemd als de auctores intellectuales van de prinsgezinden. Was het soms toe-

9 Gorinchem, stadsarchief, inv. nr. 27, fol. 249.

val, dat intgerkend dit tweetal indertijd was belast met de missie naar Hoornaar om de vlag van de kerktoeren te doen verwijderen. Aanvankelijk lukte dat niet, maar of de overtuigingskracht toen in voldoende mate aanwezig was, valt te betwijfelen.

Patriotten grijpen de macht

Het hleef onrustig in Gorinchem. De kermis in augustus werd om veiligheidsredenen afgelast, evenals in het gehele Land van Arkel. Eindelijk barstte op 29 augustus 1787 de bom! Op die dag trok op provocerende wijze een zestal kopstukken van de patriotten, vergezeld van een indrukwekkend gevolg van geestverwanten en met een gewapend escorte van leden van het exercitiegenootschap 'De Eendracht', op naar het Stadhuis. De vroedschap was in vergadering bijeen en het gezelschap eiste toelating tot het hoogste bestuurscollege. Zoiets was nog nooit vertoond, maar de toegang werd niet verhinderd. Doorgedrongen tot in de vroedschapskamer, las de secretaris van de Burger-Krijgsraad — Adriaan Goetzee — een lange en in krasse bewoordingen gestelde verklaring voor aan de aanwezige vroede vaders, acht in getal. De houding van de vroedschap in het recente verleden werd gelaukt. Goetzee sprak o.m. de volgende woorden: *'... Dit kun niet anders dan het natuurlijk gevolg hebben, dat zodanige regenten het vertrouwen der burgers verloren hebben en, daar de macht der regenten volgens de primitive instelling, welke nooit wettig vernietigt is, alleen in het vertrouwen van het volk gevestigd is, zij ook door het verlies van dit vertrouwen terstond van hunne waardigheid vervallen zijn. En het is op deeze grond, dat onze constituanten verklaren niet langer als ruden deezer vroedschap te kunnen erkennen ...'* en toen volgde de opsomming van de namen van negen leden van de vroedschap¹⁰. Als een zeepbel spatte de vier jaar oude Conventie uiteen!

De bijeen zijnde leden van de vroedschap vonden het best: zonder verzet werden negen als conservatief bekend staande regenten van hun zetel gewipt. Het waren mr. Johan Schilthouwer van Hoey, Adriaan van Cruyskerken, Adriaan Pompe, dr. Theodorus van Diepenbrugge, Matthijs Smeek, Thomas Dolegius Adrianus Verboom, Lambertus van Meerten, Johan Hubert Gerard van Borcharen en Johan van Gennep. Dit negental had de bui zien aankomen, want geen van hen was in die vernederende vergadering aanwezig. Dit was nog niet genoeg. De patriotten legden nog een eis op tafel: het aantal zetels in de vroedschap moest van 24 worden teruggebracht tot 17. Omdat er twee vacante plaatsen waren, was het nodig vier nieuwe leden te benoemen om het gewenste aantal te krijgen. Vier patriotten van het zuiverste soort werden naar voren geschoven om de open plaatsen in te nemen: Abraham Metman (kapitein van de burgerwacht en lid van de Burger-Krijgsraad), Wessel Boudewijn Cappelhoff (kolonel van het exercitiegenootschap), Isaïe Rom (directeur van de Burger-Sociëteit) en Bastiaan Moerkerk (luitenant van het exercitiegenootschap), allen oud-schepen. Zij namen zonder door de stadhouder te zijn benoemd met onmiddellijke ingang zitting en legden de eed van zuivering af. Slechts één gehandhaafd lid van de vroedschap kon zich niet verenigen met de aanstelling van dit viertal en liet zich niet meer zien. Door deze putsch kregen de patriotten de absolute meerderheid in de vroedschap. Het tij in Gorinchem was gekeerd!

De gemalin van de stadhouder deed onderwijl haar beklag bij haar machtige broeder Frederik Willem II, koning van Pruisen. Deze eiste genoegdoening van de Staten van Holland en West-Friesland, wat in een botte weigering resulteerde. Vervolgens kregen zijn troepen bevel op te rukken naar het westen om die Hollanders eens manieren te leren. In september trok een Pruisische troepenmacht van meer dan 20.000 man onder opperbevel van Karel Willem Ferdinand hertog van Brunswijk de Republiek der Verenigde Nederlanden binnen.

10 Gorinchem, stadsarchief, inv. nr. 27, fol. 258.

Abb. 5. R. Vinkeles, portret van Jhr. Alexander Philip van der Capellen, die slechts enige dagen commandant van de vesting Gorinchem was. 1791, Gravure, 14,1 x 8,9 cm. Vervolg op Wigenaars vaderlandsche historie VII (foto archief Gorinchem).

Ondertussen werd Gorinchem in staat van verdediging gebracht. Nieuwe troepen werden in allerijl naar de vesting Gorinchem gelirigeerd. Er kwam van hogerhand een order de Linge bij de Korenbrug af te dammen, teneinde het gebied rond de stad te inunderen. Vanuit Gorinchem werden houten andere materialen naar Dalem getransporteerd voor de aanleg van batterijen. Daar stak de legerleiding uit tactische overwegingen weldra een stokje voor. Het wegvoeren van dergelijke materialen naar Gelderland moest ogenblikkelijk worden gestaakt, omdat de tegenstander er wel eens gebruik van zou kunnen maken bij een aanval op de vesting.

De patriotten voelden zich heer en meester en werden steeds brutaler. Op 12 september kregen de leden van de vroedschap een rekest voorgelegd, waarin een 'democratisch' bestuursreglement werd geëist. De invloed van de burgers op de benoeming van de stadsbestuurders moest daarin gewaarborgd zijn.

In die zelfde vergadering kwam een brief van acht van de negen weggewerkte vroedschapsleden ter tafel, waarin zij de onwettigheid van hetgeen had plaatsgevonden hekelden. De bewuste vergadering van 29 augustus zou niet reglementair zijn geconvoceerd en er heerste een dreiging van wapens in de stad. Al vroeg liepen gewapende leden van het exercitiegenootschap en auxiliären door de straten. Zij betrokken de wacht bij het Stadhuis en legden er zelfs een oordon omheen. Uit veiligheidsoverwegingen hadden ze het raadzaam gevonden niet ter zitting te verschijnen. De volgende dag hadden ze van een gerechtsbode hun afzetting vernomen. Zij wezen op de onwettigheid van het voorgvallene en spraken de verwachting uit, dat de heren van de vroedschap hen — de uitgestotenen — als collega's zouden blijven beschouwen. Keurde de vroedschap echter goed wat was geschied en bleven zij verstoken van hun rechtmatige zetel, dan protesteerden zij krachtig tegen de gang van zaken. Voorts verzochten zij volledige opneming van het geschrift in het resolutieboek van de vroedschap en dat gebeurde ook, compleet met de weidse ondertekening: *'Wij edele grootachtbare goede vrienden en meederenten'*, gevolgd

door acht namen¹¹. De vroedschap besloot een extract uit de bewuste resolutiën van 29 augustus te zenden naar oud-burgenteester Van Cruyskerken ten blijke, dat de afzetting was geschied op verlangen van de burgerij, terwijl de regenten zich er niet mee hadden ingelaten. Zo wisten de heren hun handen schoon!

Op de Merwede bij Gorinchem lag het Hollandse wachtschip De Spion. De gezagsgetrouwe commandant wilde zijn oorlogsschip uit handen houden van de patriotten. Een officier, die het daarmee niet eens was, schakelde de commandant met een pistoolschot uit, waarna de gewonde kon worden overneesterd. Als gevangene werd hij naar Gorinchem gebracht en afgevoerd als een muitier.

Verdediging van Gorinchem

De legerleiding had inmiddels ingezien, dat het geen goede zaak was de verdediging van de vesting Gorinchem in handen te leggen van de amateuristische manschappen van de vrijkorpse. Artilleristen kregen opdracht zich naar Gorinchem te begeven. Het opperbevel van de vesting werd opgedragen aan kolonel Jhr. Alexander Philip van der Capellen. Hij hoorde van de benoeming op 12 september en aanvaardde het commando met tegenzin. Daags daarna arriveerde hij 's avonds laat in zijn nieuwe standplaats, door hem betiteld als *'de sleutel van Holland'*¹². De volgende ochtend ging hij op inspectietoelt en kwam tot de vernietigende conclusie, *'... dat hij voornoemde stad van Gorcum in eene volstrekte phisique onmogelijkheid bevind, om met eene tegenstand en succes tegen eene superieuren buitenlandschen vijand te kunnen verdedigen'*¹³. Het onder water zetten van het laag gelegen gebied rond de stad had gefaald wegens de grote droogte; zelfs de vestinggracht bevatte bijna geen water. Voor de verdediging waren beschikbaar ongeveer 400 ongeoefende militairen en circa 500 auxiliären, waarmee ook weinig was te beginnen. Voor de 80 stukken geschut waren lang niet voldoende kanonniërs aanwezig. De meeste kanonnen stonden wel op de verhoging achter de borstwering, maar zonder dekking van schanskorven, zoals hij in zijn inspectierapport vermeldde.

Er restte weinig tijd de verdediging beter te organiseren, want een Pruisische legerafdeling stevende op Gorinchem af. Waarom Gorinchem de twijfelachtige eer genoot als eerste bolwerk van patriotten te worden geconfronteerd met het invasieleger, daarover is de beschrijving van de veldtocht heel duidelijk: de vesting had een betrekkelijk geringe bezetting en een onervaren commandant¹⁴.

Aanval van Pruisisch leger

Begunstigd door regenachtig weer kon de troepenmacht ongemerkt naderen en strategische posities kiezen in Dalem op een steenworp afstands van Gorinchem. Dat vond plaats in de nacht van 16/17 september. De legereenheid had zich verzekerd van de diensten van een kapitein, die de omgeving van Gorinchem op zijn duimpje kende. Het was Adolph van Hoey Schilthouwer van Oostee, wiens wieg in Gorinchem had gestaan en die er zijn jeugd had doorgebracht; hij was een zoon van het uit de vroedschap verwijsde Oranjegezinde lid mr. Johan Schilthouwer van Hoey¹⁵. In een door hem samengestelde genealogie van het geslacht Van Hoey schreef hij in alle bescheidenheid: *'In 1787 — den 25 juny — ging ik in Pruischen dienst over en was generaal-adjutant van*

11 Gorinchem, stadsarchief, inv.nr. 27, fol. 268.

12 Rijksarchief Gelderland, archieven van de familie Van der Capellen, inv. nr. 641.

13 Idem.

14 Th.Ph. von Pfau, *Geschichte des Preussischen Feldzuges in der Provinz Holland im Jahr 1787* (Berlin 1790) 33.

15 Idem, 88.

Afb. 6. A. van Hoey-Schiltbouwer van Oostee, silhouet van Adolph van Hoey-Schiltbouwer van Oostee, de kapitein die de Pruisen de weg wees naar Gorinchem. 1806. Gouache (foto archief Gorinchem).

den hartog van Brunswijk met de rang van capitain. Maakte de campagne van Holland meede. Nam een sterk detachement troupes en patriotten aan den Arkeische dam gevangen met 4 hoezaren die ik bij mij had. Na geëindigde campagne, tradt ik weder in Hollandsehe dienst.¹⁶ Een betere gids had de leiding van de veldtocht zich niet kunnen wenssen, want hij wees de Lingsesdijk, even ten oosten van Gorinchem gelegen, aan als natuurlijke dekking tegen vuur vanuit de vesting. Slechts het Wijdschild scheidde beide partijen. Het Wijdschild had als gevolg van de ufdamming van de Linge onder water moeten staan, maar de inundatie was nietigeslaagd. Het gebied was droog en uitstekend begaanbaar.

In Gorinchem was men geheel onkundig van de zo nabij zijnde tegenstander. Commandant Van der Capellen had weliswaar uit voorzorg de wachtposten verdubbeld, maar alles leek rustig. Zonder schriftelijk bevel van de commandant mocht geen schot worden gelost. Kreeg de commandant om 5 uur in de ochtend nog berichten, dat zich niets bijzonders voordeed, nauwelijks een uur later rapporteerde de officier van piket hem, dat in Dalem veel Pruisische militairen waren waargenomen. Hij spoedde zich op weg naar het Dalembolwerk, maar onderwijl vielen de eerste granaten al in de stad. De houtzaagmolen aan de Kortendijk kreeg een voltreffer en ging in vlammen op. De vesting Gorinchem verkeerde in staat van alarm. Kolonel van der Capellen liet een schot lossen, maar dat miste elke uitwerking. De tegenstander lag veilig verschanst achter de Lingsesdijk. Van der Capellen begreep er niets van. Een onverhoedse beschieting behoorde niet tot de gangbare krijgsgebruiken. Na het hissen van een witte vlag op de St.-Janstoren hield de beschieting op.

De commandant was slecht geïnformeerd. In alle vroegte had de Pruisische bevelhebber — kolonel von Romberg — een officier uitgezonden om de stad op te eisen. Toen na

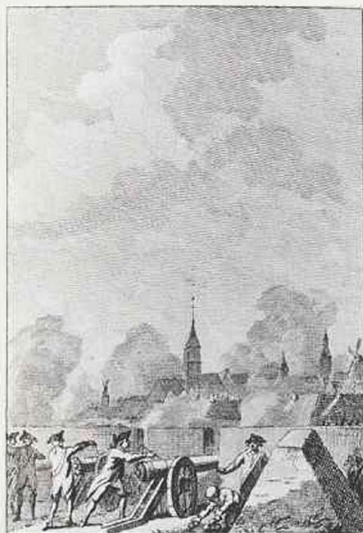
16. Gorinchem, familiearchief Van Hoey, inv. nr. 33, blz. 34.

Afb. 7. L. Schmidt, vertekende plattegrond van Gorinchem met bij Dalem de stellingen van de Pruisische militairen achter de Lingedijk en aanduiding van de vuurlijnen. 17 september 1787. Gravure, 21,2 x 16,2 cm Df. Ph. von Pfau, Geschichte des Preussischen Feldzuges in der Provinz Holland im Jahr 1787 (Herlin 1790) (foto archief Gorinchem).

een uur nog geen antwoord was ontvangen, reed dezelfde officier vergezeld van een trompetter nogmaals uit, nu om toegang tot de stad te vragen. Ter begroeting vloog een kogel om hun oren. Een niet op zijn taak berekend lid van een vrijkorps had bij het zien van de beide naderende militairen naar zijn wapen gegrepen en op de trompetter geschoten. Het tweetal keerde onmiddellijk terug naar het Pruisische kamp, waarna het schieten met Gorinchem als doelwit begon. Van der Capellen wist niets daarvan!

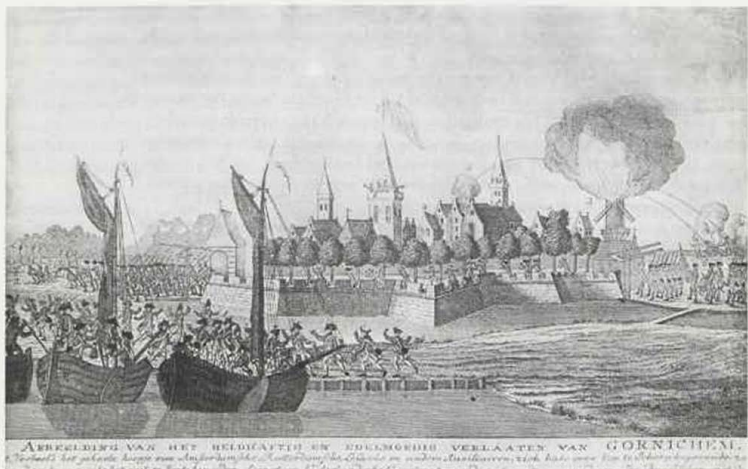

Alb. 8. R. Vinkeles, beschieten van Gorinchem door Pruisische kanonniers, 17 september 1787. Gravure, 8,2 x 5,5, em. J. Fokke, Geschiedenis van de Vereenigde Nederlanden XIX (foto archief Gorinchem).

Capitulatie

De vestingcommandant zond een afgezant en een tamboer naar de Pruisische bevelhebber met de vraag wat men wilde. Het antwoord luidde: binnen een half uur overgave van de stad! Omdat niet duidelijk was van wie deze order kwam, kreeg de koerier opdracht terug te gaan en een gesprek te arrangeren met de commanderend officier. Even later toog Van der Capellen de Dalempoort uit en precies op de grens tussen Holland en Gelderland vond een onderhoud plaats tussen de beide bevelvoerders. Van der Capellen kreeg daar te horen wat zich in werkelijkheid had afgespeeld, maar waarvan hij onkundig was. Op bevel van de hertog van Brunswijk — de opperbevelhebber — werd het Gorinchemse broeinest van de patriotten in naam van de koning van Pruisen opgeëist. Kolonel van der Capellen kon niet anders dan zijn hoofd buigende de stad overgeven. Hij wist te bereiken, dat de burgers met rust zouden worden gelaten, maar dan moesten alle bewapende personen de wapens afleggen en zich overgeven. De te hulp geschoten auxiliären uit Dordrecht en Rotterdam mochten niet terugkeren naar hun woonplaatsen. Hun zou geen haar worden gekrenkt, mits de wapens, munitie en foerage werden overgedragen aan de overwinnaars.

Terwijl de onderhandeligen buiten de Dalempoort plaatsvonden, wachtten de auxiliären en militairen van het garnizoen hun onzeker lot niet af; via de Kanselpoort sloegen ze op de vlucht. Dat was geheel tegen de voorwaarden van de capitulatie. Heel wat patriotten waren hen al voorgegaan.

Afb. 9. Anoniem, uit Gorinchem vluchtende auxiliären en patriotten, terwijl de Pruisische militairen voor een andere stadspoort staan. Er is een molen in brand geschoten en vanaf de St-Janstoren wapperen een witte vlag. 17 september 1787. Gravure. 17,5 x 30,0 cm (foto archief Gorinchem).

Gorinchem voor Oranje

Om acht uur wapperden Oranjenvlaggen van de St-Janstoren en van de toren van het Stadhuis. Dat was voor het volk het sein zich te toonen met oranjestrikken. Gorinchem was om, de Arkelstad was voor de prins! De binnentrekende militairen gingen zich te buiten aan plundersingen, waarbij vooral de woningen van patriotten het moesten ontgelden.

Een gedesillusioneerde kolonel Van der Capellen trok zich terug in zijn hoofdkwartier, dat hij had ingericht in het logement De Doelen. In afwachting van de komst van de herzog van Brunswijk om hem krijgsgewongen te nemen, rapporteerde hij zijn lezing van hetgeen was geschied aan de Staten. Hij werd gevangelijk naar Wesel gevoerd, waar hij in december de vrijheid kreeg. Als gevolg van de doorgestane ontberingen stierf hij een paar dagen later.

Terwijl de schoten vielen, was de vroedschap reeds om half zeven bijeen in het Stadhuis. De heren waren samengeroepen om zich te beraden over de ernstige situatie waarin de stad verkeerde. Tien leden van de vroedschap waren op dit hoogst ongewone vergaderingsstip verschenen. Er lag een expresbrief uit Den Haag te wachten, welke tijding bracht van de opmars der Pruisische troepen; de vesting moest zo veel mogelijk in staat van verdediging worden gebracht. Dat was inmiddels achterhaald meêws, het was de realiteit. In de antwoordbrief maakte de secretaris omstandig melding van de beschieting en de branden in de stad en van de eis tot overgave.

Later die ochtend — om tien uur — kwam de vroedschap weer bijeen, maar in een andere samenstelling. De toestand was geheel gewijzigd: het 'Oranje hoven' klonk in de straten en vlaggen sierden de gevels. Wie ook present waren in de vroedschapskamer, waren zeden der in de geruchmakende vergadering van 29 augustus ontslagen leden

van de vroedschap. De vier naar voren geschoven patriotse voormannen, die eerder die ochtend de vroege vergadering wel hadden bijgewoond, waren nu absent en lieten zich niet meer zien. Hun rol was uitgespeeld!

Ook mr. Jan Ouwens had zijn plaats weer ingenomen. Deze regent was afwezig geweest in de vergadering van 29 augustus en daarna was hij niet meer verschenen. Wel kwam een week later een verklaring van zijn hand ter tafel, waarin hij protesteerde tegen de gang van zaken. Het geschrift vond geen genade in de ogen van zijn medevroedschapsleden. Zonder opnemingsin het resolutieboek werd het geretourneerd. Om zich te rehabiliteren diende hij het document na de 'galicisrevolutie' weer in, waarna het in extenso werd afgeschreven in het daarvoor bestemde register.

De dertien aanwezige leden der vroedschap besloten een manifest van de opperbewelhebber der Pruisische militairen, waarin hij de aanwezigheid van zijn troepen uitlegde, op de gebruikelijke wijze vanaf de pui van het Stadhuis af te kondigen. De benoeming van de vier patriotten werd ongedaan gemaakt, waarvan de stadsbode nanzegging deed bij de betrokkenen.

Van Hogendorp

Een paar dagen later verzamelde zich voor het Stadhuis op de Grote Markt een menigte van zo'n 600 ingezetenen, bestaande uit zowel prinsgezinden als patriotten. Ten teken van verzoening gaven zij elkaar broederlijk de hand. De grote man achter deze manifestatie was de jonge Gijsbert Karel van Hogendorp, die met het Pruisische leger meetrok¹⁷. Nog geen 25 jaar oud, hield hij zich al intensief bezig met staatszaken. Hij stelde zich ten doel de prins te herstellen in zijn stadhouderlijke waardigheid, het gezag van het Huis van Oranje te versterken en het staatsbestel te verbeteren. Hiervoor was de steun van de stemhebbende steden onontbeerlijk. Had hij Gorinchem, een stad met een stem in de statenvergadering, eenmaal voor zijn plannen gewonnen, dan zouden de andere steden wellicht volgen. In de Burger-Krijgsraad en de burgerwacht was het noodzakelijk andere personen te benoemen, maar ook de bestuurscolleges moesten worden gezuiverd van anti-Orangisten. Uit de samengestroomde menigte maakte een delegatie de verlangens kenbaar aan de vroedschap. De vroede vndren besloten mr. Johan Abraham van Thije Hannes, de afgevaardigde van Gorinchem in het college van Gecommitteerde Raden, uit Den Haag terug te roepen en pensionaris mr. Casparus Bijleveld, bij wiens aanstelling zijn patriotische overtuiging een rol had gespeeld, te ontslaan.

Vergelding

De rust keerde weer in het door partijchap verdeelde Gorinchem. De wraak der weinig vergevingsgezinde regenten was zoet. Het exercitiegenootschap 'De Eendracht' werd voor onthouden verklaard. De Burger-Sociëteit met haar ruim 100 met name bekende leden werd verboden en de kopstukken van de patriotten gevonnis. Als de grote zondebok werd bestempeld notaris en procureur Adriaan Goetzee, de man die het woord had gevoerd in de roerige vroedschapsvergadering van 29 augustus. Binnen zes weken moest hij Gorinchem verlaten. Een andere opstandige notaris mocht een jaar en zes weken zijn ambt niet uitoefenen. Verscheiden ambtenaren werden in hun traktement van stadswege gekort, zoals de bekwame rector van de Latijnse school, die optrad als secretaris van het exercitiegenootschap; het volgende jaar moest hij zien rond te komen van een gehalveerd salaris van f. 350. De stadsapotheker mocht een jaar lang geen

17 Van Hogendorp ed., *Brieven en gedenkschriften van Gijsbert Karel van Hogendorp II* (S-Gravenhage 1866) 200.

medicijnen leveren aan de godshuizen, de oppasser van de zwänen zag zich uitgesloten van zijn bediening. Van de gelegenheid werd gebruik gemaakt ingezetenen, verdacht van patriottische sympathieën, te benadelen en dat zette uitermaard kwaziad bloed. Langzaam aan herstelde het normale leven zich. Op 25 september was er een groot feest in de stad met illuminatie ter gelegenheid van de verjaardag van de koning van Pruisen. Niet alleen zijn alhier geleverde militairen vierden feest, ook de burgerij deelde in de feestvreugde. Het werd een soort verbroederingsfeest tot uitbanning van alle partijchap, om te vergeven en vooral te vergeten.

Verzetten van de wet

De Staten van Holland en West-Friesland erkenden stadhouder prins Willem V weer in al zijn waardigheden. De vroedschap wendde zich tot de stadhouder met het onderdanige verzoek de stedelijke regering te veranderen. Twee commissarissen, vertrouwelingen van de prins, stelden ter plaatse een onderzoek in maar de antecedenenten van de diverse heren.

Van de vroedschap, zoals die in het begin van het jaar 1787 functioneerde, waren door aftreden en overlijden nog 22 plaatsen bezet. In het najaar deden mr. Adriaan Marien Daey en Adriaan van Cruyskerken vrijwillig afstand van hun zetel, waardoor het aantal reduceerde tot 20. De stadhouder benoemde 16 van hen in de nieuwe vroedschap; vier waren door de commissarissen in politiek opzicht te licht bevonden: mr. Johan Abraham van Thije Hannek, mr. Lodewijk van Toulon, die ook als Gecommitteerde Raad had gefungeerd, Engelbert de Gijselaar en Anthonie Johan van Doorn. Zij waren — uitgezonderd Van Toulon — lid geweest van de Burger-Sociëteit. In de nieuwe vroedschap keerden vier van destijds tegen de meerderheid agerende groep van zes niet terug; mr. Willem Hendrik van Barneveldt werd om welke reden dan ook gehandhaafd, terwijl dr. Nicolaas de Fremery inmiddels was overleden.

Om het aantal weer op 24 te brengen, benoemde de stadhouder acht doorgewinterde prinsgezinden, waaronder de advocaat mr. Gerard van Lom. De beëdiging geschiedde op 9 april 1788. Drossaard François Cornelis baron van Aerssen van Sommelsdijk overleefde alle politieke stormen; hij behield zijn eervolle functie.

Op de verjaardag van de stadhouder — 8 maart — was ieder verplicht zich in het openbaar met oranje te tooien. Tegen de gevel van het Stadhuis was het wapen van de prins van Oranje aangebracht met de toepasselijke spreuk: 'Antiquas dabit unio vires' (de vereniging zal de krachten van weleer teruggeven). Uit veiligheidsoverwegingen was het afsteken van vuurwerk verboden.

De Pruisische troepen hadden Gorinchem toen al lang verlaten. Begin november waren ze afgemarcheerd. De commandant baron von Romberg had tijdig laten weten een douceur als dank voor het gedisciplineerde optreden van zijn soldaten wel op prijs te zullen stellen. Hij vertrok met een geldbuidel gevuld met f 1.000, hem aangeboden buiten bezwaar van de stadskas, want die was door al het gharrewar zo goed als leeg.

Er restten nog enige jaren van betrekkelijke rust in Gorinchem. De patriotten waren verbitterd en lieten zich niet meer horen, maar hun denkbeelden veranderden niet. Het bloed kruipet waar het niet gaan kan. In 1795 namen verscheidene personen, die in 1787 als patriot een voraanstaande rol hadden gespeeld, de teugels van het ancien régime over, maar daarvoor hadden zij wel hulp van Franse troepen nodig.